

STVLWEISSEN-BURG

*Fitz Jenő:
Csókaakő vára*

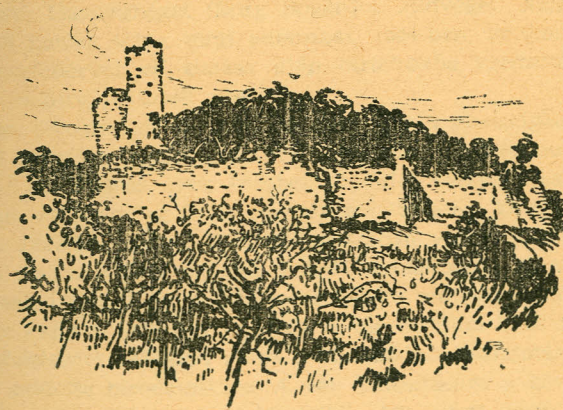

ISTVÁN KIRÁLY MŰZEUM KÖZLEMÉNYEI

Szerkeszti: FITZ JENŐ

B. sorozat 1. sz.

Fitz Jenő
Csókakő vára

1956

SZÉKESFEHÉRVÁR

Aki Mór felől jövet keresztülhalad a Gaja hosszú völgyén, már mesziről látja a finom borairól híres csókai szőlők fölött komorodni Csókakő várát. Egykor a völgy s a rajta átvezető fontos út ura, ma pusztulás képe, ott düledezik — ami még dülhet — meredek sziklakockán, amelyet a Vértes heglánc vetett az elnyúló völgy torkába.

Abban az időben, amikor százötven éven át ez a föld állandó ideoda hullámzó harcok színtere volt, a kis Csókakő Székesfehérvár mellett a török végvár-rendszer legfontosabb kulcsát jelentette Fejér megye területén. Nemcsak fekvése miatt: a leghatalmasabb magyar szomszédvárhoz, Gyórhöz, Komáromhoz vezető hadiút mentén őrködött, de falai, tornyai erőssége tekintetében is messze felülmúlta a megye kisebbszerű őrtornyait, amilyen Battyán, Vál volt, vagy a palánkfalal védett párkányokat, Pentelét, Dzsánkurtaránt (török helyiség Adonytól délre), Ercsit, Hamzsabéget (Érd), Bogárdot, Hidvéget. Nem is a török-kori harcok hozták létre, mint amazokat, 1544-ben, amikor a török seregek Székesfehérvár elfoglalása után birtokukba kerítették, már több évszázados múltra tekintett vissza.¹

1299-ben történik először említés róla, István alországbíró innen keltezi a pécsi káptalan ügyében kiállított oklevelét: „*Datum subtus Castrum Csoukaku*”.² Az 1320-as évek közepéig a Fejér megyei Csákok tartották birtokukban, valószínűleg ők is emelték a tatárjárást követő várépítő évtizedekben. 1327-ben már I. Károly birtokában volt,³ később, Zsigmond uralkodása idején a Rozgonyiaké, a XVI. században a Kanizsai, majd a Nádasdy család tulajdona. A vár fontosságára mutat már ebben az időben, hogy szinte Fejér megye egy negyede a vár birtokai közé tartozott.⁴

Székesfehérvárt 1543-ban maga a világhódító Szülejmán szultán foglalta el és csatolta birodalmához. A vár biztosítására a következő évben a szomszédos kis erdőket sorra elfoglalták. Így jutott török kézre Csókakő is 1544-ben, amelyet mint Kjátib Mehmed Záim török történetíró „Dzsámi-et-teváríkh” című munkájában feljegyezte, Ahmed, Isztolni-Belgrád (Székesfehérvár) első szandzsák beje ostromolt meg.⁵

Ettől kezdve 1687-ig török végvár volt. 1666-ban, amikor Salm generális Veszprémet és Tatát visszafoglalta, sorra kiűzte a törököt a Vértes kisebb váraiból, Gesztes, Vitány, Zsámbék falai közül. Amikor Csókakő ellen fordult, a török őrség közeledésének hírére elmenekült. Salm mielőtt Komárom felé elvonult volna, megrakta őrséggel, ezt azonban a fehérvári bej nyomban elkergette, amint Salm csapataitól nem kellett félnie. Amikor Salm ugyanebben az évben Székesfehérvár ellen vonult fel, Csókakő falai között már törökök ültek.

Az 1598. évi hadjárat alkalmával, amikor Schwarzenberg, Pálffy és Nádasdy Ferenc vezetésével Tihany, Veszprém, Palota, Gesztes, Vitány és több más kisebb vár ismét magyar kézre került, késő ősszel Csókakő is elesett. Megtartani azonban akkor sem sikerült, amire történeti feljegyzésünk nincsen ugyan, de erre mutat az a tény, hogy 1601-ben, amikor a császári csapatok ostrom alá fogták Székesfehérvárt, Csókakőt ismét el kellett foglalniuk.

A vár megostromlására Székesfehérvár körülkerítése után, 1601. szeptember 10-én került sor. Hofkirchen ezredes hat zászlóval és két löveggel vonult fel a vár ellen. Két ágyúlövés azonban elég volt, hogy a mindössze 20 főnyi török őrség a várat szabad elvonulás feltételével átadja.⁶

Székesfehérvár elfoglalása után a helyszínrre érkező Jemisdzsi Haszan nagyvezír és a császári csapatok Csókakő mellett heves és véres csatát vívtak egymással. A csataterén maradt maga Mankirkusu Mehmed budai pasa és Mehmed kiája. „*Ez elmúlt hétfőn volt rettenetes nagy harcunk az ellenséggel, úgy annyira, hogy én alig voltam erősb és rettenetesebb harcon és viadalon, mint az vala*” írta a csata után október 17-én Thurzó György feleségének. „*Én magam is elég nagy szerencsére maradtam; holott egy törököt vagdalok vala, az lova elesvén én is által estem rajta; azonban az több török is reám érkezett, és keményen vagdaltak hozzám, ki mint köntösömön s mind páncélingemen megtetszik. Azután az Isten és egy szegény legény segített meg; egyéb nyavalyám Istennek hála semmi nincsen, hanem az egyik lábamat az ló heverte meg az esésben, az fáj; de azbul sem lesz semmi dolgom, most is efelől lovon járhatok. Az lovam is sebes, meglőtték.*”⁷

1602-ben Székesfehérvár és vele együtt Csókakő ismét gazdát cserélt. Ettől kezdve 1687-ig háborítatlanul bírták a törökök. Buda visszavétele után egy évvel, 1687. őszén Areyzaga parancsnoksága alatt nagyobb sereg vette körül a várat, amelyet egy aga parancsnoksága alatt korabeli feljegyzés szerint 200 török védett 20 ágyúval és nagy municióval.⁸ Ez a szám azonban erősen túlzottnak látszik, nemcsak a vár méreteivel nincsenek arányban, de eltér azoktól az adatoktól is, amelyeket a török kincstári defterek őriztek meg az őrség létszámáról.

Ezek a feljegyzések szerint a vár őrsége a következőképpen alakult:

1545. június 11-től 1546. március 2-ig 32 müsztafiz,⁹

1551. december 28-tól 1552. december 16-ig Musztafa dizdár alatt 3 bölükben összesen 36 müsztafiz,¹⁰

1556. november 3-tól 1557. október 22-ig Iliász dizdár alatt 3 bölükben 32 müsztafiz,¹¹

1558. október 13-tól 1559. október 1-ig Iliász dizdár alatt 3 bölükben 33 müsztafiz,¹²

1565. július 27-től 1566. június 20-ig 33 müsztafiz,¹³

1568. december 20-tól 1569. június 14-ig 30 müsztafiz,¹⁴

1608. április 16-tól 1609. április 4-ig Sabán dizdár és Oszmán kiája alatt 3 bölükben 28 müsztafiz, Mohamed aga és Ali kiája alatt 3 bölükben 21 topcsi (tüzér), a teljes őrség létszáma 49 fő,¹⁵

1628/29. évben 28 müsztafiz és 19 topcsi, összesen 47 fő,¹⁶

1629. augusztus 20-tól 1630. augusztus 8-ig Sabán dizdár és Oszmán kiája alatt 28 müsztafiz, Mohammed aga és Ferhád kiája alatt 19 topcsi, összesen 47 fő,¹⁷

1631. július 29-től 1632. július 17-ig 28 müsztafiz és 19 topcsi, összesen 47 fő állomásozott a várban.¹⁸

Ez a csekély számú őrség komolyabb ellenséges sereg közeledése esetén nem jelentett szinte semmit: ha tehették, a várat harc nélkül kiürítették, mint 1566-ban, vagy az első összecsapás után szabad elvonulásra feladták. Csókakőnek, mint a többi hasonló kis erődnél elsősorban gazdasági szerepe volt, falai, fegyverei nemcsak az ellenséges portyázók, de a környező falvak népe ellen irányultak. A nagy várakat csak elegendő falusi munkaerővel és termékekkel lehetett fenntartani: az adók és az ingyenes munkák behajtását a szandzsák középpontjától távolabb eső területeken csak hadinéppel megerősített erősségek tudták elvégezni. Csókakő már a középkorban is a megye jelentékeny részére kiterjedő birtokok középpontja volt. Ez a jelentősége a török időkben még fokozódott.¹⁹

Csókakő gazdasági szerepéről számos adatunk maradt, ezek élesen rávilágítanak a törökkori többszörös kizsákmányolás rendszerére. A móri Lamberg-levéltárból közölte a következő összeírást Károly János:²⁰

„Kimutatása a Csókaheő várához tartozó falvaknak:

1. Pátka falu. A török idejében adózott az esztergomi érseknek²¹ 60 forintot, a török császárnak 12 forintot, a török földesúrnak minden telek után 50 dénárt, egy koci tüzelő fát, egy koci szénát, egy ice vaját, bizonyos számú kézi- és koci napszámot, a terményekből tizedet. Azelőtt volt benne 30 ház, most csak 14.

2. Zámoly falu. A törökök idejében adózott az esztergomi érseknek 60 forintot, a török császárnak 15 forintot, a török földesúrnak minden egyes telek után 1 forintot, két koci tüzifát, két koci szénát, egy pint vaját, tizedet a termények után. Azelőtt volt benne 30 ház, most csak 10.

3. Cságh-berény. A török időben adózott a földesúrnak (esztergomi érsek) 60 forintot, a török császárnak 10 forintot, a török földesúrnak minden telek után 1 forintot, két koci fát, két koci szénát, egy pint vaját, minden telek után tizedet természetben. Azelőtt volt benne 30 lakott ház, most csak 4.

4. Moór falu. A török időben adózott az érseknek 100 forintot, a török császárnak 35 forintot, a török földesúrnak minden telek után 1 forintot, két koci fát, két koci szénát, 1 pint vaját, tizedet minden ter-

mény után természetben. Azelőtt volt benne 34 lakott ház, most nincs több ötnél.

5. Körösztés falu. A török időben fizetett az érseknek minden telek után 3 forintot, a török császárnak összesen 15 forintot, a török földesúrnak minden telek után 50 dénárt, két kocsi fát, két kocsi szénát, egy pint vajat, tizedet minden néven nevezendő dologból (terményből és állatból). Azelőtt volt benne 20 lakott ház, most csak 15."

A jegyzék felsorolja azokat a falvakat is, amelyek az összeírás idején, a felszabadító háborúk után már elpusztultak, a török időben azonban lakottak voltak és a vár birtokai közé tartoztak: Igar, Bodaik, Bokod, Szent Erzsébet, Tóres, Timár, Vellek, Nagy Vellek, Sárkány, Dobos, Ondóth, Pusztá Vám, Árki, Vajal, Szent György, Szent Köröszt, Kápolna, Seréth, Kerek Szent Tamás, Nyék,²² Szent Borbála, Kajmáti, Kereki, Gerencse, Ság, Szósz Vár, Pusztá Nána, Oroszlánkő.

A falvak pusztulásának azonban nemcsak a háború volt az oka, hanem a török hűbértulajnosok zaklatásai, amelyek sokszor elköltözésre, menekülésre kényszerítették a falu népét. Különösen ismert volt erőszakoskodásai miatt a csókakői Sabán aga, aki a XVII. század első harmadában évtizedeken át volt a vár parancsnoka. A győrmegyei Pázmánd jobbágyai, ahol Sabánnak másik három szpáhival volt hűbértulajnosok, elköltöztek a faluból az állandó zaklatás miatt. „Lehetetlen, hogy ilyen nyomorult falu négy hatalmas török ispáját eltarthasson, táplálhasson és szolgálhasson”²³ írták panaszos levelükben a pázmándiak. Ennek ellenére Ibrahim aga, Sabán veje 1618-ban a többi török földesúrral tetemesen felemelte a pázmándiak adóját.²⁴ 1618-ban a vár erődítéseinek javításáról hallunk, erre Nagy Nyul község jobbágyait rendelték ki robotra. A csókakői törökök egy alkalommal 11 pázmándit rajtakaptak, hogy magyar földesuruk számára dolgoztak, dühükben annyira elverték őket, hogy néhányokból épp ember soha többé nem lett. 1643-ban az említett Ibrahim aga, aki akkor a dízdár volt, a gyaurokkal a várban kutat vágattott, a munkát oly kegyetlenül hajszolta, hogy egy taapi ember belehalt.²⁵

A visszafoglalás után egy ideig gondoskodtak a vár fenntartásáról, mint ez Némethi uradalmi tisztartó számadásaiból kitűnik:

1692. május 24-én 50 dénárba került egy ajtó készítése a várban. Július 3-án 55 dénárért két zárt vásároltak.

1692. és 1694. között a várat török foglyok lakták. 1692. augusztus 23-án Mummi töröknek 35 dénárért egy pár bocskort vettek, 1694. január 2-án ugyanez a Mummi 2 forintos nadrágot kapott. 1694. május 25-én két török számára egy mérő rozstot, 1695. január 15-én kenyérnek 6 mérőt adtak ki. 1693. február 24-én a török foglyok megszöktek, hármukat a rácok Buda alatt hét mérföldre elfogták, a kiadások, beleértve a rácok vajdájának megjutalmazását, 14 forintot tettek ki.

1692. október 27-én a várbeli aknák számára 40 dénárt fizettek ló-

porért. 1693. május 24-én Volf muskatéros, aki hosszabb ideig tartózkodott a várban, 10 napra 1 forintot kapott.

A vár első leírása Evlia Cselebitől, a híres török utazótól való, aki az 1664. évi hadjárat idején elhaladt mellette és feljegyezte mindazt, amit róla hallott:²⁶ „Csóka vára rum nyelven²⁷ annyit jelent: Csipkebogyó vára s annyi igaz is, hogy hegyeiben sok dió és csipkebogyó van. Székesfőhérvár alá tartozó szubasiság és helyettes bíróság; parancsnoka és elég katonája van. Palota és Bakony hegyei között egy magas dombon álló kicsiny, erős épületű váracska, de én nem mentem be. A várban III. Murád khán dzsámija van, amelyről midőn a mohammedi ezán²⁸ éneklését hallottam, a vár felől kérdezősködtem. Az 1002. évben (időszámításunk kezdete után 1593/94.) Fátih Szinán pasa hódította meg. Katonája elég van. E vár harcosai ismételen is elmentek az ellenség birtokában lévő Tata, Pápa, Szent-Márton és Győr vára alá s ott raboltak, azután pedig, mint sólyom a fészkebe, úgy jöttek ők is vissza. Az ellenség ismételen is kényszerült e szót mondani: kegyelem! Egyetlen kapuja keletre néz, hadi szertára, mindenféle készlete és élelmiszere bőven van. Ennél előbbre nekünk már nincs várunk, mert annyira a határszélen van, hogy ide minden oldalról az ellenség kakasainak hangja hallatszik.” Evlia Cselebi e sorai, mint egyebükt is, csak leírásaiban megbízhatók. Ami a történeti adatokat illeti, azokat kritika és válogatás nélkül jegyezte fel, amint a helyszínen hallotta őket. A kis várórség hőstetteinek elsorolásában ma is érezzük az idegen utazó előtt határtalanul hengegő helybelieket.

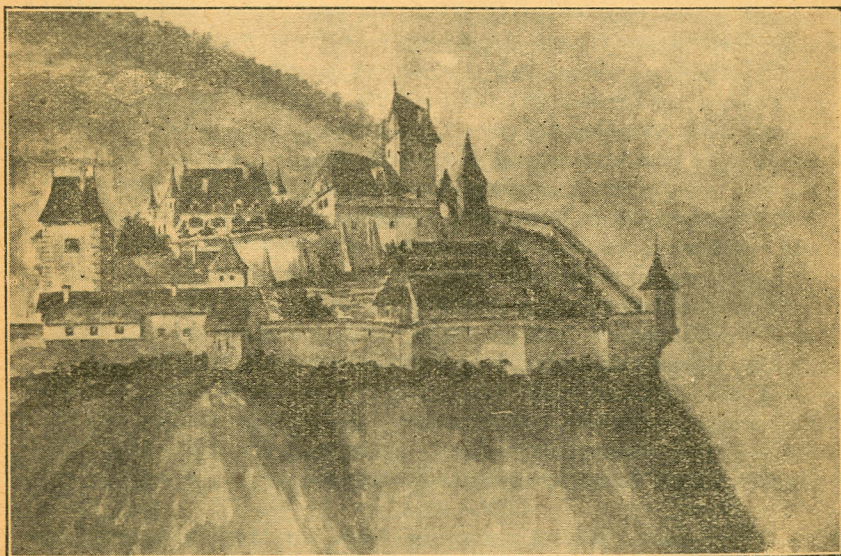
A XVIII. században Bél Mátyás látta és írta le a várat: „Aljában pincék voltak, ezek fölött istállók és az őrség szobái foglaltak helyet. A várak nem bírt valami rendszeres beosztással és körözték azt a különféle időben hozzá csatolt erődítési épületek, melyeknek összegét a külső bástya kerítette.”

A XVIII. század végéről van az István Király Múzeumban egy alaprajz a várról, ennek eredetijét a karlsruhei nagyhercegi családi levéltár őrzi. (1. kép)²⁹ 1800. után a vár fenntartására a Lamberg grófi család nem fordított gondot, ettől kezdve rohamos pusztulásnak indult, ma már csak romjaiban áll.

A XVIII. századi alaprajz, majd a múlt században végzett felmérés³⁰ alapján a vár leírását és építéstörténetét a következőkben foglalhatjuk össze:

A kis vár többszöri javítása, toldozása ellenére ma is tisztán őrzi eredeti formáját: a tatárjárás után épült szabálytalan alaprajzú belső-tornyos várak típusához tartozik. Ezek a várak a „különálló épületrészeket (a várúr palotája, a vártemplom, raktárak, a személyzet lakóépületei) magas várfalakkal kötik össze és egységes várrendszerre építik ki. Az így keletkezett váregyüttes bejáratának védelmére külön kaputornyokat, illetve védőtornyokat emelnek, amelyekből a környező tere-

pet a vár védők megfigyelése alatt tarthatták. A legerősebb és legnagyobb méretű védőtornyot — amely rendszerint a vár legnehezebben megközelíthető helyén van — öregtoronynak nevezik és lakótorony hiányában ez szolgál a védők utolsó menedékéül, mentsvárául. A falak magasak, védőoromzatos védőfolyosóval ellátottak. A kapukat felvonóhidas, szuroköntős, csapórácsos, lőréses, védőpártázatos kaputoronnyal biztosítják. Az épületek kifelé zártak, az ablakok befelé, a várudvar felé fordulnak. A magas falakból még magasabb, karcsú tornyok emelkednek ki” írja ezekről a várakról Gerő László.³¹

Csókakő várának rekonstrukciója

Csókakő, mint a hozzá hasonló várak jelentékeny része, kisebb, de nehezen megközelíthető dombon emelkedett. Észak, kelet és dél felől meredek szakadék biztosította támadás ellen, megközelíteni csak nyugatról lehetett, ahol mesterséges árok védte. A várhoz felvezető út az északi védőtorny mellett kanyarodott el, a közeledő oldalazásnak tette ki magát. A kapu előtt fallal körülvett, tetővel fedett kapuudvar helyezkedett el. A vár tojásdad formájú, alsó és felső elkülönített részre oszlott. A felső (belső) vár hat méterrel emelkedett az alsó szint fölé. A várfal a sziklaktól és szakadéktól védett meredekebb oldalain vékonyabb, a támadásnak kitett nyugati szakaszon 2 méter vastag volt. Ezt az egyetlen hozzáférhető részt később még a két kiszögelés között húzott támfallal

is megerősítették. Ez a fal ma is fennáll, míg a vékonyabbak a keleti és a déli meredek oldalakon már inkább csak sejthetők. (2. kép.)

A kapuudvarból az alsó várba a kétemeletes négyszögletű kaputornyon átvezető kapunyíláson lehetett bejutni. Csapórácsos kapu zárta le, amely a toronyfal vastagságában e célra hagyott résen tolózárként fel és le mozoghatott. A felhúzó szerkezet valószínűleg kötéltre kötött és csigán járó ellensúlyozó teher alkalmazásával működött. A kaputoronynak csak az emeleten volt nyílása, ahonnan a fallal lehetett összeköttetése.

Az alsó udvar sikátorszerű mélyebben fekvő részét két oldalt épületek szegélyezték. Mindjárt a kapunál, az északi oldalra támaszkodott a kapuőrök helyisége, míg jobb felé a fal mentén bolthajtásos kisebb helyiségek, kazamaták sorakoztak. A sikátor vége egy elzárt udvarba torkollott, hol több kisebb-nagyobb épület lakásul, szertárul, istállóul szolgált.

A fellegvár hosszúkás négyszögű térségéből emelkedett ki a donjon (öregtorony), a kút mellett, amelyet Ibrahim dizdár vágatott. A kétemeletes donjon a két várudvar közti belső sarkon uralkodott az alsó vár fölött, amelyből csak a hátsó udvar végéből, a fal mellett vezetett feljárás a fellegvárba. A hátsó udvar fokozatos emelkedéssel a fellegvár udvarának szintjét a donjon melletti védő torony kapcsán érintette. A donjonnak alul nem volt ajtónyílása, létrán, vagy kötéllel kellett az első emeletig felkapaszkodni, ahol az ajtó volt. A védőtornyot a fellegvár szintjénél egy fokkal mélyebben ágyazták a sziklafalba, a vele összefüggő épületek láncza a fal mentén ereszkedett alá a terraszokra vágott hátsó udvarba.

A donjon mögött XVIII. századi alaprajzunk még két erős védőtornyot tüntet fel, az egyik négyszögletes, a másik ötszögű. Ezekből ma már alig maradt valami.

JEGYZETEK

1. Csókakő történetét részletekbe menően megírta Károly J.: Csókakő vára és várbirtokai. (FTRE 2 (1893) 1—131.) cikkében, majd ugyanezt közölte a Fejér vármegye története (3, 286—354.) című monográfiájában. A vár építészetével foglalkozott Náczy J.: A Vértes vidékének történelmi műemlékei (AK 22 (1899) 143—) és Gerő László: Magyarországi várépítészet (Bp. 1955. 180.) munkájában. Az eddigi kutatás eredményeit új adatokkal kiegészítve „Csókakő vára” című cikkemben (FN 10 (1955) 37. sz.) és kéziratban lévő „Török végvárák és parkányok Fejér megyében” című munkámban foglaltam össze. Az itt közölt dolgozat az utóbbi feldolgozáson alapszik.
2. Hazai Okmánytár 6, 417.
3. Károly J.: FTRE 2 (1893) 25.
4. U. o. 54.
5. Kjátib Mehmed Záim: Dzsámi-et-teváríkh. Török történetírók (Bp. 1896) 2, 383.
6. Gömör G.: Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben. HK 5 (1892) 311.
7. Károly J.: Fejér vármegye története. 2, 534.
8. J. C. Feigius: Wunderbahrer Adlerschwung (1694) 293.
9. Velics A. — Kammerer E.: Magyarországi török kincstári defterek. (Bp. 1886—90, 1—2. köt.) 2, 45. — Müsztafíz: janicsár.
10. U. o. 1, 72. — Dizdár: várparancsnok, bölük: szakasz.
11. U. o. 1, 97.
12. U. o. 2, 243.
13. U. o. 2, 348.
14. U. o. 2, 389.
15. U. o. 1, 400.
16. U. o. 1, 428.
17. U. o. 1, 447.
18. U. o. 1, 458.
19. Fitz J.: Török erődítések Fejér megyében. FN 10 (1955) 19. sz.
20. Károly J.: FTRE 2 (1893) 87—
21. A régi magyar földbirtokosok a hódoltság területén lévő birtokaik hasznát továbbra is élvezték. A jegyzék készítésének időpontjában Csókakő magyar ura (a vár valóságos birtoklása nélkül) Széchenyi György esztergomi érsek volt.
22. Most Pátkához tartozó majorság.
23. Történelmi Tár 8, 47.
24. Történelmi Tár 8, 64.
25. Magyar Történelmi Tár 7, 57.
26. Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai. (Bp. 1904, 1—2. köt.) 2, 51.
27. Rum nyelv: görög.
28. Ezán: a müezzinek imádságra hívó éneke a minarétről.
29. Band XIV. No. 76.
30. Náczy J. i. m. 143—
31. Gerő L. i. m. 137—

HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK:

AK	Archaeologiai Közlemények
FN	Fejér megyei Néplap
FTRÉ	A Fejérvármegyei és Székesfejérvár Városi Történelmi és Régészeti Egylet Évkönyve
HK	Hadtörténelmi Közlemények

ISTVÁN KIRÁLY MŰZEUM KÖZLEMÉNYEI

Szerkeszti: FITZ JENŐ

MEGJELENTEK:

A. (tudományos) sorozat:

1. Wathay Ferenc énekeskönyve.
2. Fitz Jenő: Kiadatlan Hercules domborművek Fejér megyében.

C. sorozat: Székesfehérvári Szemle.

10. kötet 1—2. szám.

D. (műzeumi vezetők) sorozat:

1. Fitz Jenő: Vezető a középkori romkertben.

ELŐKÉSZÜLETBEN:

B. (népszerű) sorozat:

2. Fitz Jenő: A székesfehérvári középkori bazilika.
3. F. Petres Éva: Fejér megye rövid története.
4. Fitz Jenő: Séta a régi Székesfehérvárt.

AZ ISTVÁN KIRÁLY MŰZEUM KÖZLEMÉNYEI Fejér megye történetére, műemlékeire, néprajzi és természettudományi kincseire vonatkozó tudományos (A. sorozat és Székesfehérvári Szemle) és népszerű (B. sorozat) tanulmányokat közöl.